

Отримана 05.11.2023

Прорецензована 13.11.2023

Прийнята до друку: 20.11.2023

e-mail: 2011satimo@gmail.com

DOI: 10.25264/2312-7112-2023-25-24-29

Тимофєєв О. Від Homo Sacer до Пульчінелли: «комічна політика» Джорджо Агамбена в контексті пандемії COVID-19. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НАУОА, 2023. № 25. С. 24–29.

УДК: 141

Олександр Тимофєєв**ВІД НОМО SACER ДО ПУЛЬЧІНЕЛЛИ: «КОМІЧНА ПОЛІТИКА»
ДЖОРДЖО АГАМБЕНА В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19**

У статті розглядаються критичні погляди італійського філософа Джорджо Агамбена щодо етичних та політичних наслідків пандемії Covid-19 в ретроспективному огляді його політичної теорії. Йдеться насамперед про емпіричне підтвердження в часи пандемії теоретичних гіпотез, які були запропоновані італійським філософом у відомій серії книг проєкту *Homo Sacer*. За допомогою компаративного аналізу показано як концепція «голоного життя» (що в перших книгах проєкту уособлюється Агамбеном в парадигматичній фігурі римського права *homo sacer*) в часи пандемії трансформується у визначення «безсимптомний пацієнт», а суверенна влада перетворюється на «адміністративного Левіафана», який тримає людей в «заиморгу» указів та розпоряджень. Вихід з цієї кризової ситуації видається можливим через зміну оптики бачення парадигматичної фігури голоного життя. А саме: через перехід від трагічної фігури римського права *homo sacer*, якого міг вбити будь-хто, безкарно – до фігури комедії дель арте Пульчінелли, якого неможливо вбити. Всупереч усталеному погляду на філософію Агамбена як негативну констатацію кризових ситуацій без пропозицій можливих варіантів вирішення, автор прагне показати позитивний характер думки італійського філософа, що пропонує вихід з політичних суперечностей через звернення до неполітичного, в даному випадку – до комедії.

Ключові слова: надзвичайний стан, «голе життя», суверенна влада, Пульчінелла, комедія.

Oleksandr Tymofeiev**FROM HOMO SACER TO PULCINELLA: GIORGIO AGAMBEN'S «COMIC POLITICS»
IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC**

The article discusses the critical views of the Italian philosopher Giorgio Agamben on the ethical and political consequences of the Covid-19 pandemic in a retrospective review of his political theory. First of all, it is about empirical confirmation in times of pandemic of theoretical hypotheses proposed by the Italian philosopher in the famous series of books by the *Homo Sacer* project. The comparative analysis shows how the concept of «bare life» (which in the first books of the project is personified by Agamben in the paradigmatic figure of Roman law *homo sacer*) is transformed into the definition of «asymptomatic patient» during the pandemic, and the sovereign power turns into an «administrative Leviathan» that keeps people in the «noose» of decrees and regulations. The way out of this crisis situation seems possible primarily through a change in the optics of seeing the paradigmatic figure of the bare life. Namely, through the transition from the tragic figure of Roman law, *homo sacer*, whom anyone could kill with impunity, to the figure of Pulcinella's *commedia dell'arte*, who cannot be killed. Contrary to the conventional view of Agamben's philosophy as a negative statement of crisis situations without suggesting possible solutions, the author seeks to show the positive nature of the Italian philosopher's thought, which offers a way out of political contradictions by turning to the non-political, in this case, to comedy.

Keywords: state of emergency, «bare life», sovereign power, Pulcinella, comedy.

Вступ

В есе «Винахід епідемії» від 26 лютого 2020 р. (цей текст також був опублікований в *II Manifesto* в якості статті під назвою «Винятковий стан, спровокований невмотивованою надзвичайною ситуацією») італійський філософ Джорджо Агамбен процитував заяву італійської національної дослідницької ради (NRC), згідно з якою «в Італії немає епідемії SARS CoV2» [10]. Можна сказати, що у своєму повідомленні Агамбен припустився помилки, порівнявши Covid-19 (на підставі даних, які були наведені в заяві NRC) зі звичайним грипом. Прикра помилка філософа (на фоні подальшого розвитку пандемії та росту числа смертей, зокрема в Італії) справила ефект бомби, що розірвалася, поклавши початок так званій «справі Агамбена». Шквалом приголомшливої критики щодо його необережної заяви була затьмарена продуктивна концептуальна ідея, що становила основу його радикальних висловлювань: надзвичайний стан перетворився на нормальну, звичайну парадигму управління. Хоча коментарі Агамбена критикувалися як перебільшені та змовницькі, вони впливають

із концептуального сузір'я, яке він розробив, починаючи з першого тому його найбільш відомого проєкту – серії книг *Homo Sacer*. У центрі цього сузір'я знаходиться відношення між концепціями суверенної влади та голого життя, чия артикуляція в образі *homo sacer* простежується Агамбеном від античності до наших днів.

Метою статті є експлікація критичних коментарів Джорджо Агамбена щодо етичних та політичних наслідків пандемії Covid-19 в контексті загальної спрямованості його філософії. Для цього ми розглянемо не тільки роботи, що безпосередньо стосуються пандемії та стану виключення, але й твори, написані італійським філософом як на початку, так і по завершенні проєкту *Homo Sacer*, зокрема важливою в цьому зв'язку нам видається книга «Пульчінелла, або розваги для дітей» (2015). Всупереч усталеному погляду на філософію Агамбена як песимістичну констатацію кризової ситуації без відповідей на виклики сьогодення, ми будемо стверджувати позитивний характер його думки, котрий (запозичуючи визначення у фінського вченого С. Прозорова) можна визначити як «комічний» [15, с. 10]. Вважаємо, що саме в такому контексті у філософії Агамбена можна знайти відповіді не тільки на питання «Як це могло статися?», але, й що найважливіше: «Що нам тепер робити?»

Проект *Homo Sacer* і пандемія

Джорджо Агамбен – класик політичної думки, найбільш відомий своєю теорією біополітики, яка була розроблена ним в багатотомній серії *Homo Sacer*. Узагальнюючи, можна говорити, що в серії книг проєкту *Homo Sacer* простежується підпорядкування *життя* суверенній владі в політичній традиції Заходу. Тому не дивно, що Агамбен розглядає пандемію Covid-19 як парадигматичний випадок біополітичного управління, яке, згідно з аргументами його теорії, виходить з виключення голого життя в надзвичайному стані, та включення його в сферу політичного саме в якості виключення. Як пише Агамбен в «*Homo Sacer. Суверенна влада і голе життя*» (1995): «включення голого життя у сферу політичного становить первісне – хоч і таємне – ядро суверенної влади. *Можна навіть сказати, що виробництво біополітичного тіла є справжньою діяльністю суверенної влади*» [1, с. 13]. Дії урядів під час пандемії надають цієї теорії найкраще емпіричне підтвердження. Інші висловлювання Джорджо Агамбена щодо пандемії також тісно пов'язані з його біополітичною теорією відношення суверенної влади й голого життя, що була розроблена в *Homo Sacer*.

Як вже було зазначено, в серії статей про коронавірус Агамбен почав з того, що поставив під сумнів саме існування пандемії, применшивши серйозність коронавірусної інфекції та представивши її як привід для розширення та посилення надзвичайного стану: «Щойно тероризм перестав існувати як причина для вжиття надзвичайних заходів, винахід епідемії пропонує ідеальний привід для їх розширення за всі відомі межі» [10]. У наступному тексті «Роз'яснення» Агамбен на підставі нагнітання паніки з приводу вірусу, зробив висновок про те, що «наше суспільство більше не вірить ні в що, крім голого життя. Тепер очевидно, що італійці готові пожертвувати практично всім – своїми умовами життя, своїми соціальними відносинами, своєю роботою, навіть своєю дружбою, а також своїми релігійними та політичними переконаннями – через небезпеку захворіти» [7]. Ця готовність суспільства призупинити свої взаємодії та відносини заради виживання уможливорює поширення виняткових урядових втручань, які роблять стан виключення «новою нормою»: «[Люди] так звикли жити в умовах вічної кризи і надзвичайної ситуації, що, схоже, не усвідомлюють, що їхнє життя зведене до суто біологічного стану. Суспільство, яке перебуває у постійному надзвичайному становищі, не може бути вільним» [7].

У пізніших коментарях Агамбен продовжив цю подвійну лінію критики, звертаючись до різних способів, завдяки яким страх перед коронавірусом зводить наше соціальне життя до занепокоєння голим життям, що у свою чергу узаконює надзвичайні заходи, вжиті урядами.

Подібні твердження ми знаходимо в його роботі «*Homo Sacer. Суверенна влада і голе життя*» (1995): «Надзвичайний стан, що був, по суті, тимчасовим призупиненням правопорядку, відтепер знаходить новий і стійкий просторовий контур, всередині якого і живе голе життя, яке не може більше вписуватися в межі встановленої системи» [1, с. 222]. Зупинивши дію закону у надзвичайному стані, суверенна влада може отримати доступ і захопити не лише якусь конкретну форму життя, а й *життя* як таке. Вся траєкторія західної політики полягає у зустрічі влади, позбавленої будь-якого нормативного змісту, з життям, позбавленим своєї форми. Ця концептуальна структура становить основу критичної відповіді Агамбена щодо управління пандемією коронавірусу. Пандемія проблематична, оскільки вона ще більше зближує суверенну владу та голе життя.

Таким чином, існує тісний зв'язок між двома фундаментальними концепціями політичної думки Агамбена, на які він продовжує спиратися у своїх роботах про коронавірус: суверенна влада, що здійснюється у формі надзвичайного стану, і голе життя, включене в цей стан в якості виключення. Його твердження про пандемію, що зводить наше соціальне життя до голого життя і забезпечує управління через надзвичайний стан, – це не просто перебільшені застереження, вони дійсно емпірично підтверджують більш ранні теоретичні тези про ставлення суверенної влади до життя, які сягають статей 1990-х років і перших томів серії *Homo Sacer*. Тому висловлювання італійського філософа щодо пандемії Covid-19 потрібно розглядати у більш широкому контексті його політичної теорії. Розглянемо більш детально концепції голого життя та суверенної влади в філософії Агамбена, а також їх «трансформацію» в часи пандемії.

Голе життя, *homo sacer* і безсимптомний пацієнт

Всупереч відомому розрізненню, запропонованому Карлом Шміттом, на думку Джорджо Агамбена категоріальною опозиційною парою західної політики постає не друг/ворог (критерій Шмітта), а «голе життя/політичне існування, *zoe/bios*, виключення/включення» [1, с. 15]. У першій книзі проекту «*Homo Sacer. Суверенна влада і голе життя*» (1995) Джорджо Агамбен писав: «Політизація голого життя як такого є вирішальною подією сучасності [...] Голе життя має у західній політиці парадоксальний привілей – на його виключенні люди засновують свою державу» [1, с. 11; с. 14]. Таким чином, за словами Агамбена, голе життя постає основою сучасної держави: «Тепер голе життя опиняється на першому плані, належить до самої структури держави, стаючи земною основою її легітимності та суверенності» [1, с. 162].

Головним героєм першої книги та усього проекту *Homo Sacer* є *голе життя*, тобто «життя *homo sacer*, якого можна вбити, але не можна принести в жертву»; на основній ролі такого життя в сучасній політиці ми маємо намір наполягати. Неясна формула стародавнього римського права, в якій людське життя включене в існуючий лад тільки через його виключення (тобто через можливість безперешкодно відібрати його), дала, таким чином, ключ, завдяки якому зможуть розкрити свої таємниці не лише священні тексти суверенної влади, а й коди самої політичної влади» [1, с. 16].

Важливо підкреслити, що *homo sacer* у філософії Агамбена – це теоретичний концепт, *парадигматична* фігура – в даному випадку «голого життя» (від давньогрецького *παράδειγμα* – приклад, зразок). Якщо в контексті цієї *парадигми* ми розглянемо примус до вакцинації, введення *green pass*, виключення невакцинованих з соціального та політичного життя, можна погодитися з італійським філософом, що всі ми – потенційні *homines sacri* [1, с. 149], або, як пише Агамбен, переосмислюючи цей термін в контексті пандемії – *безсимптомні хворі*.

Суверенна влада і «Подвійна держава»

Інша сторона відносин – суверенна влада – в проекті *Homo Sacer* представлена згідно з теорією Карла Шмітта, яку на початку своєї «Політичної теології» «коронований юрист третього Рейху» викладає у ємкій тезі: «суверенний той, хто приймає рішення про надзвичайний стан» [5, с. 15].

Слід зазначити, що у двох перших книгах свого проекту Агамбен використовує поняття стану виключення у двох пов'язаних, але дуже різних сенсах. З одного боку, він згоден з теорією Шмітта про те, що рішення про надзвичайний стан – це суверенний акт *par excellence*. За думкою Шмітта стан виключення – це те, що за визначенням відрізняється від нормального стану і отримує свою силу від розриву з нормальним станом: «У виключенні сила реального життя зламає кору застиглої у повторенні механіки» [5, с. 29]. З іншого боку, Агамбен неодноразово підкреслює тенденцію, до якої Шмітт явно не звертався, навіть незважаючи на те, що вона виразно характеризує період, в якому він писав, тобто розширення стану виключення до нормального стану, так що виняток стає нормою й більше не відрізняється від неї. Саме про цю небезпечну тенденцію попереджає італійський філософ у статтях щодо Covid-19.

Цікаво, що переосмислюючи концепцію суверенної влади в часи пандемії, Агамбен звертається до юриста на ім'я Ернст Френкель, який певним чином є протилежністю Карлу Шмітту. Перед Другою світовою війною Френкель працював адвокатом у кримінальних справах євреїв, які стали мішенню нацистського режиму. Після війни він написав книгу «Подвійна держава» про політичну структуру нацистського режиму. Саме на цю роботу спирається у своїх роздумах щодо сучасного стану держави Джорджо Агамбен.

У своєму виступі на конференції «Студенти проти green pass» у Венеції 21 листопада 2021 р. італійський філософ зазначив: «Є теза Френкеля, яку я хочу процитувати, бо вона корисна для розуміння. Френкель пише: “щоб врятуватися, капіталізму та німецьким політико-економічним силам була потрібна не унітарна держава, класична державна модель, а подвійна держава, що діє довільно, з одного боку, і раціонально, з іншого”» [8].

Це саме відбувається і сьогодні: існують положення Конституції, які не діють, а поряд з ними положення, укази, вказівки влади, які сьогодні є обов’язковими до виконання. У своєму виступі Агамбен називає це адміністративною державою, «в якій управління, дії уряду перевищують класичні повноваження, передбачені Конституцією – законодавчі, виконавчі судові та інші – так, вони є, але є ще одна адміністративна сила, свого роду адміністративний Левіафан, чисто адміністративний, який від імені керівництва та на свій розсуд здійснює повноваження, які йому не належать, але робить це в ім’я суспільної необхідності» [8].

Яким чином ми можемо знайти вихід із цієї ситуації, вислизнути з лап адміністративного Левіафана, якщо «наш будинок палає» [11] і «те, що відбувається сьогодні в планетарному масштабі, безумовно, є кінцем світу» [12]? Для відповідей на це питання вважаємо необхідним запропонувати зміну парадигмального бачення сьогоднішньої ситуації, зробивши перехід від трагічної фігури *homo sacer* до героя комедії Пульчінелли.

Пульчінелла

Те, що лялька може виступати парадигмою людського життя, відомо з часів античності. Так, у пізньому діалозі Платона «Закони», який вважають його останнім твором, грецький філософ переглядає своє вчення про державу та порівнює людей з маріонетками в руках богів. «Уявімо, – пише Платон, — що ми, живі істоти, – це чудові ляльки богів, зроблені ними або для забави, або з якоюсь серйозною метою, адже це нам невідомо; але ми знаємо, що наші внутрішні стани, про які ми говорили, як шнурки або нитки, тягнуть нас кожен у свій бік і, оскільки вони протилежні, захоплюють нас до протилежних дій, що й служить розмежуванням чесноти та пороку. Згідно з нашим міркуванням, кожен повинен постійно слідувати тільки одному з потягів, ні в чому від нього не відхиляючись і протидіючи іншим ниткам, а це і є золоте і священне керівництво розуму» (Закони, 644e) [3, с. 97]. Також слід нагадати пояснення, яке Платон додає до свого «міфу»: «Цей міф про те, що ми ляльки, сприяв би збереженню добродетності; якимось ясніше стало б значення виразу “бути сильнішими або слабшими за самого себе”» (Закони, 645b) [3, с. 97].

В контексті управління пандемією думка Платона про ляльку як парадигму людського існування знову стає актуальною. Навіть якщо неясно, хто тримає нитки, й що ці нитки насправді існують – людина сьогодні приречена, як красномовно показують сучасні розділення, завжди бути неповноцінною або вищою за себе, щоб ніколи не досягти ідентичності. Проте саме в цій «ляльковій» парадигмі ми разом з італійським філософом спробуємо відшукати ідею порятунку або можливий шлях виходу з сучасної кризової ситуації.

У рік закінчення проекту *Homo Sacer* Джорджо Агамбен написав невелику книгу «Пульчінелла, або розваги для дітей», в якій він знову звернувся до цілком неполітичної фігури, у цьому разі до Пульчінелли – загадкового персонажа комедії *дель арте*. У пошуку зв'язку між філософією, історією та комедією на сторінках цієї книги Агамбен досліджує життя, смерть та воскресіння загадкового персонажа в масці, а основним джерелом його роздумів стає альбом малюнків венеціанського художника Джованні Доменіко Тьєполо. Видається, що в цій роботі на прикладі Пульчінелли перед нами вимальовується картина того, як слід поводитися під час кризи, яку ми відчуваємо. Джорджо Агамбен звертається до Тьєполо не тільки як до автора сюжетів про Пульчінеллу, а й як до людини, яка теж переживала власний кінець світу. У кризовий 1797 рік, коли Венеціанська республіка ганебно капітулювала перед Наполеоном, сімдесятирічний Тьєполо усамітнівся на родинній віллі в Дзіаніго, де створив цикл фресок, головним героєм яких був Пульчінелла.

«Немає нічого дивного, – пише Агамбен, – в тому, що Доменіко розпочав роботу над “Розвагами” відразу ж після падіння Венеціанської республіки. Що б там не говорили, для нього ця праця була зовсім не втечею від реальності, а, навпаки, зближенням із дійсністю, з історією, яка з самого початку була пронизана комізмом... І саме тому, що в комедії укладено щось метаісторичне, вона так тісно переплелася з історією, увібравши її критичні й в усіх сенсах вирішальні моменти, її суд» [4].

Часи, подібні до краху держави, війни або пандемії задають уявний простір, в якому, як на сцені розігруються різні відносини на кшталт трагічних і комічних. Задається порядок, у якому діяти можна лише так чи інакше – способом трагедії чи комедії, життя чи смерті, старого чи нового світу. І такий розділений спосіб життя робить надзвичайний стан нормою [6]. Подібний сценічний порядок розриває форму-життя на численні форми життя або ж на «комічні типажі», які намагаються розшукати за образом Пульчінелли, забуваючи про те, що «Пульчінелла – це не іменник, а прислівник: не хто, а як» [2, с. 53]. Цим уточненням Агамбен нагадує, що Пульчінелла, як і *homo sacer*, є парадигматичною фігурою, зразком, граничним випадком, у цьому разі – форми-життя.

Слід нагадати, що в комедії *дель арте* Пульчінелла – дуалістичний персонаж: він або прикидається дурним, хоча дуже добре обізнаний щодо того, що відбувається, або поводить себе так, ніби він найрозумніший і компетентніший, незважаючи на те, що він неосвічений [16, с. 141]. Якими б не були його первісні наміри, Пульчінеллі завжди вдається перемогти: якщо щось закінчується погано, то інша справа завжди успішна. Якщо він стомлений в одному значенні, він винагороджується в іншому [13]. Цей часто випадковий тріумф є його нормальним явищем. Інша важлива характеристика Пульчінелли в тому, що він нічого не боїться. Він не переймається наслідками, тому що перемаже, незважаючи ні на що. Кажуть, що «на нього так приємно дивитись, бо він робить те, що зробили б глядачі, якби не боялися наслідків» [14, с. 208].

У своїй книзі Джорджо Агамбен дає зрозуміти, що саме комічна фігура Пульчінелли (як приклад, зразок, парадигма) дозволяє нам вислизнути із захоплення владою та навчитися жити під час кінця світу. Так Пульчінелла виявляється «двійником» трагічної фігури *homo sacer*, але вже в іншому – комічному вимірі.

Нагадаємо, що в ранній римській релігії *homo sacer*, так само, як на івриті *קדוש qadosh*, позначає щось «відділене» від загального суспільства і включає в себе значення як «освячений» так і «проклятий». *Homo sacer* не дозволяли ритуально приносити в жертву, вони, так би мовити, ставали власністю потойбічних богів, але їх міг вбити будь-хто, безкарно. Існування *homo sacer* таким чином виявлялося як примарне – така людина вже в цьому світі належала до потойбічного світу, будучи власністю богів потойбічного царства.

У цьому контексті Пульчінелла постає як двійником, так і антагоністом *homo sacer*. Якщо *homo sacer* міг вбити будь-хто безкарно, то Пульчінеллу неможливо вбити, він залишається живим навіть після того як за вироком суду його декілька разів розстрілюють та вішають. Спільним в цих двох є те, що обидва ведуть «примарне» існування: Пульчінелла також належить до загробного світу. Як і *homo sacer*, Пульчінелла знаходиться серед богів підземного царства, проте його приналежність до них настільки перебільшена, що йому вдається взагалі проскочити повз смерть. Доказом є той факт, що вбивати його абсолютно марно: скільки не розстрілюй його, скільки не вішай, він все одно воскресне. А якщо його місце — з того чи з цього боку смерті, а життя від смерті невіддільне, то в якомусь сенсі він також виявляється з того чи з цього боку життя. У будь-якому випадку важливо тут те, що потойбічна фігура має безпосереднє відношення до сміху, комедії, яка майже змішана з філософією, а також і з історією.

Можна сказати, що на відміну від «трагічного» стану *homo sacer*, фігура Пульчінелли доводить, що приналежність одночасно світу мертвих і світу живих може розумітися в «комічному» сенсі щасливого кінця – проходячи через усі негаразди Пульчінелла все одно воскресає і живе властивою лише йому формою-життя – зокрема, він дуже полюбить кльощи... Але треба застерегти від легковажного сприйняття цього персонажа, він не такий вже простак як здається, адже, як пише Агамбен: «разом із кльощами Пульчінелла поглинає і саму свою простоту» [4]. У цьому висловлюванні ми бачимо важливий філософський урок: якщо припустити, що простота Пульчінелли – це його «голе життя», іншими словами – основа його життя, вона не може бути захоплена, використана кимось іншим, тим більше виступати в якості основи держави. Форма-життя Пульчінелли – це життя, в якому неможливо виділити «голе життя», в даному випадку його простоту, адже він сам її «разом із кльощами поглинає».

Десь осторонь, на периферії розповіді про Пульчінеллу (у випадку з Тьєполо – у Венеції, у нашому випадку – в коридорах влади) розгортається світ звичної політики, що задає координати вибору та порядок дій. Або, правильніше було б сказати, що це не світ виявився осторонь, а сам Пульчінелла «пішов геть, зрівнявши шлях або знайшовши манівці» [2, с. 44]. Набути форму-життя – означає зробити жест відходу вбік, відмовитися вибирати між формами життя.

Джорджо Агамбен в такий спосіб показує нам, що потрібно опинитися у незручній позиції в профіль, коли ситуація змушує розриватися між розділеннями: голим життям/політичним життям, *zoe/bios*, включенням/виключенням, старим світом і світом новим. Цей відхід у бік – сама суть Пульчінелли й напуття нам. Пульчінелла не обирає між маскою та власним обличчям, а робить поворот у профіль (між двома альтернативами, що призначені розірвати форму-життя) – й така перебудова, перекроювання власної суб'єктності ламає, розвінчує «хибну діалектику, що встановилася між маскою та обличчям, і згубно впливає на театр, а разом із театром і на західну етику» [2, с. 59]. Життя Пульчінелли – це життя експромтом. Пульчінелла тільки й робить, що вислизає з діалектичного захоплення, яке дозволяє існувати лише з тієї чи цієї сторони. Він не потрапляє в подібні пастки, а, навпаки, ковзає між ними і залишається завжди химерним, фіктивним, оманливим щодо всього, що намагається накласти на нього свої клешні [6]. В контексті політичної теорії Агамбена це означає, що Пульчінелла не дозволяє захопити себе диспозитивам та апаратам, що позбавляють свободи *життя*. «Ось тому на титульному аркуші “Розваг для дітей” зображений Пульчінелла, який дивиться на свою ж гробницю. Він живе пліч-о-пліч зі смертю, заміщає власну смерть, і, можливо, гробниця, яку він розглядає, не порожня і не повна: адже Пульчінелла існує одночасно і всередині, і зовні» [2, с. 78].

Висновки

Таким чином, за допомогою Пульчінелли Джорджо Агамбен не тільки в черговий раз нагадує, що ми спостерігаємо кінець світу, але й показує парадигматичний приклад того, як тримаючись своєї форми-життя можна уникнути примусу до суб'єктивізації, повернувшись у профіль до альтернатив – вислизнути з діалектичного зашморгу диспозитивів. Пульчінелла знайшов вихід між альтернативами в розриві між опозиційними парами («голе життя/політичне існування, *zoe/bios*, виключення/включення») і «йде все далі і далі, будучи завжди десь поруч» [2, с. 131]. Життя експромтом, життя і всередині й зовні, з тієї та іншої сторони діалектичних протиставлень – ось відповідь, або форма-життя, яку пропонує нам в часи «кінця світу» італійський філософ. І розпочати таке життя, здається, можливо в будь-який час, просто «продовжуйте робити добре те, що ви завжди намагалися робити добре, навіть якщо здається, що для цього немає жодних підстав, насправді є ще більше причин для цього» [8].

Що нам видається важливим у цій пораді? Її простота.

Література:

1. Агамбен Дж. *Ното sacer. Суверенная власть и голая жизнь*. М.: Издательство «Европа», 2011.
2. Агамбен Дж. *Пульчинелла, или Развлечения для детей* / Пер. с итал. М. Лепиловой. М.: Носорог, 2021.
3. Платон. *Законы* : у 4 т. М.: Мысль, 1994. Т. 4.
4. «Пульчинелла – пожиратель клевок: фрагмент из новой книги Джорджо Агамбена». *Нож*, 8.11.2021. Режим доступу: <https://knife.media/pulcinella/>
5. Шмитт К. *Политическая теология*. М.: Канон-Пресс-Ц, 2000.
6. Яценко Н. Пульчинелла, или Развлечения для детей: Джорджо Агамбен о том, как уходит красиво. *syg.ma*, 12.08.21. Режим доступу: <https://syg.ma/@nikita-iatsienko/pulchiniella-ili-razvliechieniia-dlia-dietiei-dzhordzho-agambien-o-tom-kak-ukhodit-krasivo>
7. Agamben G. Chiarimenti. *Una voce, Quodlibet*, 17.03.2020. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti>
8. Agamben G. Intervento al convegno degli studenti veneziani contro il greenpass l'11 novembre 2021 a Ca' Sagredo. *Una voce, Quodlibet*. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-intervento-al-convegno-degli-studenti-veneziano->
9. Agamben G. Quando la casa brucia. *Una voce, Quodlibet*, 5.10.2020. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-quando-la-casa-brucia>
10. Agamben G. L'invenzione di un'epidemia. *Una voce, Quodlibet*, 26.02.2020. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia>.
11. Agamben G. Quando la casa brucia. *Una voce, Quodlibet*, 5.10.2020. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-quando-la-casa-brucia>
12. Agamben G. Sul tempo che viene. *Una voce, Quodlibet*, 23.11.2020. Режим доступу: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-sul-tempo-che-viene>
13. Fava A. *Pulcinella Character and Mask Description*. Режим доступу: <http://www.antoniofava.com/it/>
14. Grantham B. *Playing Commedia*. United Kingdom: Nick Hern Books, 2000.
15. Prozorov S. *Agamben and Politics: A Critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014. P. 10-29.
16. Rudlin J. *Commedia dell'Arte: An Actor's Handbook*. London, England: Routledge, an imprint of Taylor & Francis Group, 1994.